

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEI**

Raitsits Tivadar

**Az irodalmi hagyomány és a paradigmaváltás jellegzetességei az 1970-es évek finn
regényirodalmában**

**Az irodalmi recepció modalitásainak vizsgálata A. Ruuth,
H. Turunen és A. Tuuri egy-egy regényén keresztül**

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Lukács István, az MTA doktora, egyetemi tanár

Az uráli népek folklórja és irodalma
Csepregi Márta PhD, egyetemi docens

A bizottság tagjai:

Kulcsár Szabó Ernő, akadémikus, egyetemi tanár
Dr. habil. Domokos Johanna PhD, egyetemi docens
Simon Valéria PhD, egyetemi adjunktus
Kozmács István PhD, egyetemi adjunktus
Bába Laura PhD, egyetemi tanársegéd

Témavezető:

Sirató Ildikó PhD, egyetemi docens

Budapest, 2016

1. A disszertáció témájának körülhatárolása és célkitűzése

Az 1980-as évek elején egy új, esztétikai és tematikai szemléletmódjában markáns irányváltást képviselő írógeneráció lépett színre a finn irodalomban. Az irodalomtörténészek által leginkább posztmodern fordulatként definiált hagyománytörténeti horizontváltás indítékai már disszertációm megírása előtt is foglalkoztattak, szerettem volna ugyanis választ kapni azokra a kérdésekre, hogy milyen (irodalomtörténeti, társadalmi, politikai vagy egyéb) előzmények vezethettek el az új irányzat megjelenéséhez, illetve hogyan vette át és örökölte tovább a nyolcvanas évtized nemzedéke az irodalmi és értelmezésbeli hagyományokat. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához vizsgálódásaimat az 1970-es évek regényirodalmára igyekeztem fókuszálni, pontosabban az évtized irodalmának azon jelenségeire, amelyek a „régit”, a hagyományalapú irodalmi megszólalási formákat és jelentéseket közvetítették, illetve az „új”, a hagyomány elemeit integrálva felülíró tartalmakat előlegezték meg. Heikki Turunen *Kivenpyörittäjän kylä* [A Kőgörgető faluja, 1976], Alpo Ruuth *Nousukausi* [A fellendülés kora, 1977] és Antti Tuuri *Joki virtaa läpi kaupungin* [A folyó átszeli a várost, 1977] című regényeinek az elemzésével a finn irodalmi hagyomány gerincét képező tematikai irányvonalakat, valamint az irodalomértelmezés korabeli modalitásait igyekeztem feltárni és szemléltetni. A regények értelmezésével a finn prózairodalom tematikai és esztétikai hagyományainak továbböröklődő és a korszak írásműveiben aktualizálódó elemeire szerettem volna rámutatni. A szóban forgó írásművek, bár a hagyomány hangján szólították meg a kor olvasóit, mégis meg tudták fogalmazni azokat az irodalmi anomáliákat, amelyek előkészítették, egyúttal elő is idézték a nyolcvanas évtized elején bekövetkező irodalmi paradigmaváltást. A korabeli (irodalom- és mű)értelmezés társadalmi, politikai, hagyománytörténeti hatások alakította újszerű látásmódja jelöli ki a dolgozatban felvázolandó, korszakküszöbként definiálható átmeneti időszakot, azaz a hetvenes és a nyolcvanas évtizedek irodalomtörténeti választóvonalát.

2. A disszertáció felépítése

A doktori dolgozat öt fejezetből áll: az irodalomelméleti bevezetőt (1. fejezet) a finn irodalom tematikai irányzatainak – a vidékébrázoló, a munkás és az urbánus irányzatoknak – az elemzése és irodalmi példával történő hagyománytörténeti bemutatása követi (2-4. fejezet), majd a paradigmaváltás jelenségeinek vizsgálata zárja (5. fejezet). A dolgozatot bevezetéssel és összegzéssel láttam el.

A doktori disszertáció első fejezetében a korszak és az elemzésre kiválasztott regények recepciós modalitásainak az irodalomelméleti megalapozásával foglalkoztam. Vizsgálódásom célja, hogy a szóban forgó regények hagyománytörténeti kontextusba helyezésével olyan, elsősorban szinkronikus recepciótörténeti megközelítési módot érvényesíthessek, amely elősegíti a hetvenes évtized finn regényirodalmának sajátos irányzataival kapcsolatos hatástörténeti és recepcióesztétikai jellegzetességek megfogalmazását. Célkitűzésem megvalósításához a Martin Heidegger és Hans Georg Gadamer nevével fémjelzett filozófiai hermeneutika ontológiailag megalapozott elméletét és napjainkban is érvényben levő megközelítési módját választottam, melyet – a műértelmezés gyakorlati kívánalmaihoz igazodva – Hans Robert Jauss befogadó központú recepcióesztétikai elgondolásaival egészítettem ki. A korabeli interpretációs modalitások feltérképezéséhez (a tematikai és esztétikai tradíció irodalomtörténeti értelmezhetőségéhez), valamint a paradigmaváltás jelenségeinek az elkülönítéséhez ismernünk kell az írásművek alkotóinak és befogadóinak jelenét, továbbá az előzetes elvárásoknak megfelelő vagy a hagyományostól eltérő műértelmezést lehetővé tevő irodalmi tradíciót. Mivel a fent említett három regény elemzése esetében semmiképpen sem tekinthettem el a hetvenes évtized finn kulturális életét alapvetően meghatározó erős társadalmi és politikai beállítottságtól, ezért sok esetben társadalomtudományi, valamint irodalom- és olvasásszociológiai nézőpontokkal kellett kibővítenem a választott irodalomelméleti metódus eljárásait. Ennek megfelelően szükségesnek tartottam megvizsgálni, hogy milyen módon egyeztethető össze a jaussi recepcióesztétika az (irodalom)szociológia főbb elméleteivel (többek között Leo Löwenthal, Joan Rockwell vagy Juhani Niemi tudományos megállapításaival). Úgy gondolom, hogy a hetvenes évtized írásműveinek az elemzéséhez megválasztott elméleti kiindulópont helytállóságát gyakorlati alkalmazhatósága bizonyította: segítségével az irodalmi hagyomány

ontológiai és történeti aspektusai mellett az értelmezés jelenének realitásaira is figyelmet fordíthattam a dolgozatomban.

Tekintve, hogy a vizsgálódás módszerének a tudományos életben megnyilvánuló relevanciája alátámaszthatja alkalmazása indokoltságát, ezért fontosnak tartottam áttekinteni a finn recepcióesztétikai és irodalomszociológiai kutatások történetét és aktuális helyzetét. A témakörhöz kapcsolódó finn tudományos élet ismertetése során többek között Katarina Eskola, Jeja-Pekka Roos, Kimmo Jokinen, továbbá Yrjö Varpio és Juhani Niemi munkásságáról tettem említést.

A doktori dolgozat második fejezetében a finn agrárepika irányzatának és korabeli recepciójának a sajátosságaival foglalkoztam. A hetvenes évtized agrártematikájú írásműveinek hagyományalapú értelmezéséhez definiálnom kellett az idealizált vidéki miliőhöz kötődő lutheránus társadalometika és snellmani nemzeti eszmeiség formálta identitásfogalmat, tekintve, hogy a szóban forgó elgondolás a XIX. század második felétől alapjaiban határozta meg a finn vidék- és népábrázoló prózát.

A vidékébrázoló próza számos esetben találta magát szemben olyan társadalmi krízishelyzettel, melyet írásműveiben igyekezett értelmezni (pl. az ún. *maaltapako*, a vidékről történő menekülés hulláma a XIX. század végén); a vidék társadalmát – és ezzel összefüggésben a vidékébrázoló irodalmat – gyökeresen átformáló fordulópontok sorában a *suuri muutto* néven ismert, az embertömegek mozgásával járó, 1960-as évekbeli társadalmi átalakulás időszakát nevezhetjük a legjelentősebbnek. A nagy társadalmi átalakulás okaival és következményeivel összefüggésben a finn irodalom vidékébrázoló prózahagyományának az eseményekre adott reakcióját, azaz a vidékébrázolás agrárepikai irányzatának hagyománytörténeti jellegzetességeit szándékoztam ismertetni.

A történeti tények felvázolásán túl dolgozatomban második fejezetében arra törekedtem, hogy nagy hangsúlyt fektessek az agrárepika korabeli recepcióját befolyásoló tényezők ismertetésére. Az írásművek feltételezett és valós befogadói körére, illetve az agrárepika regényeinek „adekvát”, a hagyomány elemeit és a kor aktualitásait egyaránt figyelembe vevő olvasatára vonatkozó kérdések (irodalom)szociológiai felmérések és recepcióesztétikai következtetések segítségével kerültek megválaszolásra. Ehhez elsősorban Jeja-Pekka Roos és Matti Kortteinen elemzéseire, valamint Matti Mäkelä megállapításaira támaszkodtam. A regények befogadói körével és értelmezhetőségével kapcsolatos dilemmák részben az agrárepika esetleges intencionalitásának a kérdésével mutatnak összefüggést, tekintve, hogy

az agrárepika a hegeli-snellmani esztétikai irányelv nevelő-felvilágosító szerepének örököséként továbbra is a történeti-pozitívista paradigma szellemiségének megfelelő nézőpontokat juttatott érvényre. Az agrárepika ambivalens megítélésével összefüggésben az irányzat hagyománytörténeti jelentőségét bemutató fejezetrész végén a korabeli kritikai megállapítások jogosságának a kérdésére is kitértem.

A dolgozat második fejezete Heikki Turunen *A Kőgörgető faluja* (Kivenpyörittäjän kylä) című regényének ismertetésével zárul. A regény helyszínének, szereplőinek és cselekményének értelmezés-modalitásaiban a fejezet első felében ismertetett hagyománytörténeti elemekre és azok aktualizált, regénybeli olvasatára igyekeztem felhívni a figyelmet. A mű korabeli fogadtatásának eltérő szempontjai, azaz a befogadásának nehézségeiről tett megállapítások, vagy a kritikusok észrevételei tovább árnyalják Turunen szóban forgó regényének hagyománytörténeti értelmezhetőségét.

A doktori dolgozat harmadik fejezete a finn munkásepikával kapcsolatban tett megállapításaimat tartalmazza. Arra törekedtem, hogy a vidékébrázoló próza ismertetéséhez hasonlóan a munkás tematikájú irodalom jelentőségét is irodalom- és hagyománytörténeti pozicionálásával szemléltessem. A munkásepika kialakulásához és tematikai megerősödéséhez hozzájáruló társadalmi tudatosság, erkölcsiség és demokratizmus mindig is alapjaiban határozták meg a finn közgondolkodást, ugyanezek az alapértékek jelölték ki a munkás irodalmi hagyomány értelmezésének a horizontját. Bár a munkás irodalmi alkotások esetében joggal merülhet fel a pártpolitikai célok propagálásának és az osztályellentétek dogmatikus felerősítésének a célzatossága, bizonyos kivételes korszakoktól és szélsőséges irányzatoktól eltekintve az irányzat írói leggyakrabban az egyén és a társadalom viszonyát vizsgálták műveikben. A vidékébrázoló irányzathoz hasonlóan a munkásirodalmi tradíció is változó fogadtatásban részesült története során. Az 1960-as évektől kezdődően a társadalmi-politikai környezet kedvező befogadói háttérrel biztosított az alkotások számára, következésképpen a finn munkásirodalom a hatvanas és a hetvenes évtizedekben újból a figyelem középpontjába kerülhetett. A szóban forgó időszakban megjelenő újbaloldali mozgalmak mellett elsősorban a vidékébrázolás megújulását is eredményező nagy társadalmi átalakulás hatásainak tulajdoníthatjuk a munkásepika újbóli térnyerését. Dolgozatomban részletesen is kitérek a politika, az ideológia és a kor (munkás)irodalma közötti lehetséges kapcsolódási pontokra, hiszen célom annak az állításnak a bizonyítása, miszerint a

hagyományos finn munkásirodalom egzisztencialista és társadalmi beállítottságából kifolyólag soha nem foglalkozott közvetlen módon az ideológia kérdéseivel.

A munkásepika alkotásainak a fogadtatása az 1960-as és 70-es években szoros összefüggésben állt a már említett *suuri muutto* társadalomformáló hatásaival. Az új városi középosztály megjelenésével a hagyományos munkás identitás egyre inkább jelentőségét veszítette, következésképpen a munkásepika olvasótábora jelentős átalakuláson ment keresztül. A hetvenes évtized munkásirodalmának recepciós modalitásait jól tükrözik a korszakban végzett olvasásszociológiai felmérések; segítségükkel megállapításokat tehetünk a munkásirodalom elterjedtségéről, hagyományalapú értelmezhetőségéről, továbbá alapvető következtetéseket vonhatunk le a finn átlagolvasók irodalmi preferenciáiról. A finn munkásirodalom befogadóinak a korabeli olvasásszociológiai megállapításokra alapozott elvárási horizontját Juhani Niemi, Kai Laitinen, Katarina Eskola és Pertti Vakkari megállapításainak a segítségével igyekeztem körvonalazni.

A dolgozat harmadik fejezetében ismertetett munkásirodalmi hagyomány elemeit Alpo Ruuth *A fellendülés kora* (Nousukausi) című regényén keresztül szemléltettem. Ruuth műve esetében is a helyszín, a szereplők és a cselekmény értelmezés-modalitásainak a vizsgálatával világítottam rá a munkásepika hagyományát továbbörökítő tematikai jellegzetességekre. *A fellendülés kora* azon túl, hogy számot vet korának társadalmi és politikai realitásaival, alapvetően mégis a munkástematikájú művek egzisztencialista irányultságú érzékenységét képviseli. Az elemzés ennek megfelelően a hagyomány elemeinek a továbbélését részben a munkás (baloldali) értékrend közvetítésében, de leginkább a regényszereplők személyiségének összetettségében véli felfedezni: *A fellendülés kora* figurái távol állnak a baloldali munkásmozgalom idealizált hőseitől, sokkal inkább bizonytalan személyiségekként, sok esetben a társadalom peremére sodródott kisemberekként jelennek meg a cselekményben.

Dolgozatom következő fejezetében a finn irodalom harmadik tematikai irányzatának, az urbánus irodalmi hagyománynak a bemutatásával foglalkoztam. Bár a XIX. század végétől önállósodó urbánus tematika a vidékébrázolás és a munkásirodalom hagyományaihoz viszonyítva nem játszott jelentős szerepet a finnség önazonosságát megerősítő irodalmi kánon kialakulásában, főként egzisztenciális kérdéseket megfogalmazó szerepének köszönhetően mégis irodalomtörténetileg meghatározó irányzattá erősödött. A finn urbánus irodalmi hagyomány a várost a vidékkel szembeállító ellentétben nyert értelmezést, ebből adódóan a városábrázolás eleve szerényebb fogadtatásra számíthatott, mint a nemzeti identitás toposzává

vált vidék ábrázolása. Az urbánus epika a finn irodalom markáns modernista orientációjának köszönhetően a negyvenes és az ötvenes évtizedek alatt erősödött meg igazán, majd a nagy társadalmi átalakulás az 1960-as évektől részben tovább növelte irodalomtörténeti relevanciáját. Dolgozatomban társadalmi okokkal indokoltam az urbánus irodalmi irányzat jelentőségének a csökkenését: a hetvenes évtizedben (a társadalom átalakulását követően) az urbánus miliő az egyén természetes lakóhelyeként nyert értelmezést a korszak írásműveiben, így a városokhoz kötődő, korábban ambivalens módon láttatott életforma – azaz a városi lét hagyományalapú megközelítése – teljesen általános tapasztalattá vált a finn olvasók értelmezésében.

Az urbánus tematikai irányzat hagyománytörténeti szerepének a megállapítása szorosan összefügg a tematikai tradíció értelmezési kereteinek a kijelölésével. A dolgozatban önálló tematikai irányzatokként kezelt vidékébrázoló és munkás irodalmi hagyomány esetében nem merült fel értelmezésbeli probléma, tekintve, hogy az említett irányzatok valós, hagyománytörténetileg pozicionált, valamint jól körülírható, specifikus tartalommal rendelkező tematikai egységekként voltak jelen a finn irodalomtörténetben. Mivel a városábrázolást ontológiai kérdésfelvetéseinél fogva lényegesen tágabb értelmezési horizonttal rendelkező tematikai irányzatként definiálhatjuk, ezért – a korabeli megállapításokat figyelembe véve – indokoltnak tűnt a dolgozatban alkalmazott urbánus tematikai megnevezést esetenként urbánus-egzisztencialista meghatározásra bővíteni.

Az urbánus hagyomány elemeinek hetvenes évtizedbeli értelmezését is irodalmi példával szemléltettem a dolgozatban. Antti Tuuri *A folyó átszeli a várost* (Joki virtaa läpi kaupungin) című regényében azoknak az értelmezés-modalitásoknak a bemutatására igyekeztem hangsúlyt fektetni, amelyek a tematikai hagyomány megújulásának a lehetőségét bizonyították. Tuuri a városábrázolás tematikai és esztétikai tradíciójának az aktualizálásával arra a relativizált értékrendre mutatott rá, amely az 1970-es évek végének társadalmát és eszmeiségét alapvetően jellemezte. A topográfiaileg pontos, reális városi kontextus paradox módon a céltalan, egzisztenciális gondokkal küzdő emberek és kiüresedett kapcsolataik közegeként jelent meg Tuuri regényében.

Dolgozatom a hetvenes évtized tematikai irányzataiban megnyilvánuló paradigmaváltás jelenségeinek az ismertetésével zárul. A dolgozat ötödik fejezetében Thomas S. Kuhn paradigmafogalma alapján foglaltam össze a hetvenes évek finn prózairodalmában uralkodó tematikai paradigmák jellegzetességeit, illetve mutattam rá azokra a töréspontokként

értelmezhető anomáliákra, amiket nagyrészt a korábbi fejezetekben bemutatott regények bizonyos elemei képviseltek. A dolgozatomban ismertetett három regény esetében egyértelműen kimutatható az értelmezésbeli nézőpontváltás: a korábbi évtizedek jellegzetes és közkedvelt témái – a vidékébrázolás, a munkásság világa és az urbánus-egzisztencialista tematika – Turunen, Ruuth és Tuuri regényeiben új, addig szokatlan nézőpontokból kerültek kifejtésre. A szóban forgó regények tehát megelőlegezték, illetve tulajdonképpen be is teljesítették az irodalmi horizontváltást. A hetvenes évtized tematikai paradigmaváltása illeszkedik ugyan az esztétikai-szemléletbeli megújulást eredményező horizontváltások sorába, indítékait tekintve mégis eltér a korábbi, ilyen jellegű irodalomtörténeti fordulatoktól. A dolgozatban igyekeztem bizonyítani, hogy a változásokra sarkalló szociálpszichológiai indítékok csak közvetett módon szolgáltathattak alapot az 1970-es évek paradigmaváltásához, tekintve, hogy nem közvetlenül a társadalmi krízishelyzet (a hagyományos vidéki életmód, a munkásidentitás és a városi létforma nagyarányú átfarmálódása), hanem a róla való gondolkodás megváltozása hívta életre az irodalmi paradigmaváltáshoz vezető anomáliákat.

A horizontváltás az irodalmi hagyományban gyökerező kanonizált paradigmák terén jelentkezett, vagyis a finn irodalom realista stílusához erőteljesen kötődő, a vidék és a munkásság életmódját és eszmeiségét ábrázoló, valamint az urbánus-egzisztencialista nézőpontokat érvényre juttató tematikai irányzatokra gyakorolt jelentős hatást. A tematikai irányzatok írásművei az irodalmi eszmerendszert úgy relativizálták, hogy közben nem utasították el a finn irodalom hagyományos megszólalási formáját, azaz maguk is a realista (és részben a modernizmushoz köthető) ábrázolásmód eszközeit és eljárásait alkalmazták. Bár a korszak regényeinek az irodalmi gondolkodásmódra kifejtett elvitathatatlan hatásuk miatt paradigmaváltó jelentőséget tulajdoníthatunk, meg kell jegyeznünk, hogy a „teljes”, formai, esztétikai és tematikai paradigmaváltásra a finn irodalomban igazából csak az 1980-as évek elejétől került sort.

A paradigmaváltás elméleti meghatározását követően az értelmezésbeli anomáliákat Turunen, Ruuth és Tuuri elemzésre kiválasztott regényeinek egyes elemeiben igyekeztem kimutatni. Bár a szóban forgó írók témaválasztásukban a finn irodalom tematikai paradigmáit követték – azaz regénycselekményeik középpontjában a vidékhez, a munkássághoz, illetve a városi léthez kötődő életutak álltak, ráadásul kivétel nélkül olyan átlagembereket ábrázoltak, akikkel a befogadók fenntartások nélkül tudtak azonosulni – nem elégedtek meg a tradíció elemeinek konvencionális újrafogalmazásával. A hagyományalapú értelmezés adta kereteket úgy lépték át, hogy a tematikai irányvonallal kapcsolatos társadalmi-egzisztencialista jelenségeket a

kanonizált értelmezéstől eltérő viszonylagosságuk és meghaladottságuk érzékeltetésében ragadták meg.

A doktori dolgozat végén a regényekből vett példák segítségével igazoltam az utolsó fejezetben tárgyalt tematikai horizontváltás megjelenését. Úgy vélem, hogy a hagyományértelmezés terén jelentkező anomáliák megnevezésével sikerült bizonyítanom a disszertáció hipotézisét, miszerint Turunen, Ruuth és Tuuri regényei a hagyomány elemeinek új tartalmakkal való megtöltésével, egyúttal a szóban forgó hagyományok meghaladásával készítették elő a finn irodalom posztmodern fordulatát.

A finn irodalomtörténeti munkák nem a tematikai jellegzetességek hagyománytörténeti kontextusában értelmezik a szóban forgó paradigmaváltás jelenségeit. Disszertációm megírásával célom az volt, hogy a dolgozatban bemutatott irodalomtörténeti fordulóponthoz új vizsgálati szempontok felvetésével járulhassak hozzá.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

RAITSITS Tivadar 2008 Az 1980-as évtized finn regényirodalmának tematikai és formai megújulása. – Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.) *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére*. Urálistikai Tanulmányok 18., ELTE BTK Finnugor Tanszék, Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest.

RAITSITS Tivadar 2008 A társadalmi és a politikai tényezők hatásai a 20. század finn irodalmában. – Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.) *Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére*. Urálistikai Tanulmányok 19., ELTE BTK Finnugor Tanszék, Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest.

RAITSITS Tivadar 2010 *A finnség kanonizált helye. A vidék toposza és a hozzá kötődő identitásfogalom a finn irodalomban*. <http://epika.web.elte.hu/doktor/RaisitsT2.pdf>